

MARIA MARIN
(Bucure ti)

CÂTEVA TR S TURI ALE UNUI DIC IONAR DIALECTAL

Chestiunile ridicate de elaborarea unui dic ionar dialectal sunt multiple i multe dintre ele, dac nu greu de rezolvat, m car incitante i generatoare de idei diverse.

Cele câteva observa ii care urmeaz sunt rodul activit ii desf u-
rate la elaborarea i la definitivarea *Dic ionarului graiurilor dacoro-
mâne sudice* (DGS), de Ion Ionic , Maria Marin, Anca Marinescu,
Iulia M rg rit, Teofil Teaha, din care a ap rut volumul I (literele A–
C); volumul al II-lea (literele D–O) urmeaz s apar în 2010, iar
ultimul va fi predat la tipar în 2011.

A a dup cum se specific în *Introducerea* semnat de coordo-
natorul lucr rii, Maria Marin, dic ionarul nu are, nicidecum, preten ia
de a cuprinde *tot* ceea ce este sau ar putea fi considerat element lexi-
cal specific graiurilor din Oltenia, Muntenia i Dobrogea. Cauza
principal pentru care a a stau lucrurile trebuie raportat la caracterul
l i m i t a t , c l a r c i r c u m s c r i s al surselor folosite în vederea
realiz rii acestei opere lexicografice. Este vorba de materialul lexical
(cuvinte, locu iuni, expresii, sensuri, forme) existent în cele dou ar-
hive dialectale ale Institutului de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al.
Rosetti”: 1. arhiva constituit din r spunsurile ob inute la *Chestiona-
rul Noului atlas lingvistic român pe regiuni* pentru cele dou atlase
regionale elaborate la Bucure ti: *Noul atlas lingvistic român pe re-
giuni. Oltenia* (cu cele cinci volume publicate în perioada 1967–
1984) i *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia i Dobrogea*
(din care, în perioada 1996–2007, au ap rut cinci volume, iar al a-
selea este în curs de definitivare) i 2. arhiva constituit din texte
dialectale înregistrate pe band de magnetofon, cunoscut sub nu-

mele *Arhiva fonogramică a limbii române* (AFLR) (din care au fost selectate și publicate câte un volum pentru Oltenia și Dobrogea și trei volume pentru Muntenia). Această limitare a izvoarelor utilizate conferă dicționarului cel puțin două trăsături distinctive: caracter de actualitate asigurat prin faptul că cercetările de teren, atât anchetele cu chestionarul, cât și înregistrările de texte efectuate în 328 de localități reprezentând rețeaua de puncte cartografice pentru cele două atlase regionale fiind efectuate, în decursul a cinsprezece ani, în perioada 1961–1975, și caracter unitar în privința metodologiei principiilor care au utilizat activitatea de culegere sau de înregistrare.

Fră reprezentarea o lucrare bazată pe opere beletristice, pe texte scrise, elaborate, sau pe observații îndelungate, dicționarul se distinge, totodată, prin faptul că surprinde o „secvență” din evoluția graiurilor dacoromâne sudice, cu frământările, ezitățile, cutările, dar și cu creativitatea spontană, toate acestea constituind elemente specifice variantei orale a limbii.

Prin modul în care a fost conceput, lucrarea se deosebește atât de dicționarele explicative, generale sau speciale ale limbii, cât și de glosarele dialectale. Deosebirile vizează cantitatea, conținutul, modalitatea de abordare a materialului, tipul de informație furnizată pentru fiecare termen (sau sens) și însăși redactarea acestuia.

Diferențele față de alte dicționare se explică (și) prin bogăția lexicului dialectal, care oferă, de multe ori, noi posibilități de interpretare, completări ori sugestii etimologice (vezi, de exemplu, soluțiile sugerate în privința termenilor *c pcea/chepea*, *chepcel/chipcel*; cf. Marin 2008, p. 179–180).

Chiar dacă, prin forța împrejurărilor, dicționarul a preluat în întregime cele trei glosare regionale publicate de echipa de dialectologi de la București (Gl. Olt., Gl. Munt., Gl. Dobr.), preluarea a implicat „topirea” materialului respectiv în noua matrice de lucru. Spre deosebire de aceste glosare, care cuprind exclusiv formele flexionare întâlnite în înregistrările de pe teren, respectiv cuvinte notate doar în variantă de singular sau de plural, rareori, în ambele ipostaze, diferite forme flexionare la verbe etc. etc., elemente prezentate ca atare și în prima variantă de redactare a dicționarului, etapa de defi-

nitivare a lucrării a impus o serie de operații de reconstituire a singularului, a pluralului la substantive, a formelor de masculin singular la adjective sau a infinitivului la verbe. Toate aceste operații, adesea riscante, au presupus o activitate de regândire a materialului în multe privințe (pentru unele dintre ele, vezi *Introducere*).

Dificultatea și teama de a nu crea cuvinte inexistente în grai au determinat notarea, uneori, doar a singularului sau doar a pluralului. Astfel, la substantive feminine de declinarea I în -i, cu posibile forme de plural în -e sau în -i, ori la neutre, al cărui plural poate fi în -e sau în -uri, materialul neoferind varianta specifică graiului respectiv, s-a preferat notarea doar a formei de singular: cf. *balevni* s.f. „guturai”, *pecnea* s.f. „clopot, talang” sau *bdru* s.n. „lemn așezat pe două crăci, pe care se atârna lăcătura la foc”, *bâtaci* s.n. „limbă la clopot”, *cordena* s.n. „cuptor mic, improvizat în curte” etc. Tot așa, pentru substantivele cu multiple posibilități în ceea ce privește forma de singular, pentru care materialul oferea doar pluralul, s-a reinventat această formă drept cuvânt-titlu; astfel, *bondre* s.m. pl. „nimfe, pupe ale gândacilor de mătase”, cu posibile forme de singular *bondrete* sau *bondre* ori *mdrăgane* s.pl. „lemn, bețe nefinisate pe care se răsucesc fășile de zdrențe folosite pentru esut preuri”, interpretabil fie ca substantiv neutru, cu singularul *mdrăgan*, fie ca feminin, cu singularul *mdrăgană* (cf. sinonimul acestuia, *mestecane*).

Decurgând din caracterul spontan al materialului, cu posibilități reduse de revenire asupra unor forme, adesea se întâmplă ca un termen cu o anumită variantă de singular să prezinte un plural neașteptat, neconform cu respectivul singular (deși, subliniem, formele provin, adesea, de la unul și același vorbitor). Astfel de situații sunt destul de frecvente: *roiche* s.f. „rochie” are, pentru pl., atât forma normală *roichi*, cât și varianta *roichii*, normal pentru sg. *roichie* (cf. *minge*, *pâzdarie* și variantele lor); la fel, *scune* s.n. „scunel” are pluralul *scuni*, normal pentru un singular **scuni* etc.

Un alt aspect de reinvenție se referă la faptul că, la nivelul graiurilor, în general, trecerile și fluctuațiile de la o declinare la alta, la substantive, sau de la o conjugare la alta, la verbe, precum și mulțimea de variante, create prin diferite modificări formale, denotă posibilități și aproape inepuizabile de „exploatare” a materialului lingvistic, toate

însă mi cându-se în limitele trăsăturilor structurale ale limbii române. O problemă dificilă, generată de această caracteristică, o reprezintă stabilirea genului unor substantive, în special, a celor neutre. Dificultatea decurge din „asemănarea formală desvârșită a neutrelor la singular cu masculinul și la plural cu femininul” (Iordan 1956, p. 275), ceea ce duce, pentru substantivele neutre, la crearea unui plural nou, masculin, iar asemănarea de la plural cu femininul creează un singular nou (cf. *ibidem*). Întrucât însă graiurile de tip muntenesc prezintă tendința din ce în ce mai accentuată de a înlocui desinența *-e* cu *-i* la femininele în *-e* (Iordan 1956, p. 283; Brâncu 1973, p. 40; cf. Marin 2009), stabilirea genului pentru unele substantive, nume de lucruri, devine și mai dificilă, deoarece desinența *-i* nu mai funcționează ca un element morfologic specific, prin excelență, masculinelor. Prin urmare, pluralul substantivelor de genul neutru, având, prin definiție, aceleași desinențe ca și ale celor feminine, se ajunge, după opinia noastră, la extinderea desinenței *-i* și la neutre. Deci, utilizarea desinenței *-i* la neutru este un reflex normal, am zice, al împrejurărilor, gramatical, substantivele de genul neutru sau ambigen au la singular o serie de desinențe comune cu masculinul, iar, la plural, cu femininul.

O listă minimală cu substantivele având pluralul în *-i* considerate, în DGS, susceptibile de a apărea în genul neutru, grupate după anumite criterii formale, am prezentat în Marin 2010. Amintim aici doar câteva: *coară – coări* 1° „grajd”; 2° „ad post rudimentar pentru oi, construit din nuiele și acoperit cu paie”; *cracă – crăci* 1° „capătul bifurcat al răchitorului”; 2° „chitonag”; 3° „mustuitor”; *pietruș – pietruși* „ad post, încoperit pentru depozitat nutre (și paie)”; *întorcător – întorcători* „burtă la războiul de esut” și sinonimul acestuia *cordenci – cordenci*, *greoi – greoi* „lătușă în esut”; *feleacă – feleacă* „rindeă”; *otincă – otinci* 1° „otic”; 2° „beior cu ajutorul cui se prinde firul rupt în natură la esut sau scapat la nevădit”; 3° „defect în esut, constând în pierderea linearității sau a paralelismului dintre laturi”; *stârțog – stârțogi* „suport pe care se sprijină vârtelnii ei”; *opor – opori* „străgălie la osăcrușă”; *târșân – târșâni* „noji din părăde capră sau de cal ori, mai rar, din lână”; *troc – troci* 1° „vas din care se adapă sau se hrănesc animalele (mai ales

porcii”); 2° „vas mare, din doage, pentru transportat sau depozitat strugurii; z c toare”; 3° „crint ”; 4° „vas mic (din lemn scobit) din care se adap albinele” . a. Tot acolo am enumerat argumentele pentru sus inerea apartenen ei acestora la genul neutru, dintre care amintim aici doar: 1. existen a câtorva substantive de genul neutru cu pluralul în *-i* (al turi de *-e*) înc din limba român veche: *blestem – blestemi, bucin – bucini, cimpoi – cimpoi, suspin – suspini* .a. (Densusianu 1961, p. 106); 2. atestarea dovezii categorice a folosirii pluralului în *-i* la neutre în trei localit i din Dobrogea (punctele cartografice 873, 878 din jude ul Tulcea i 895 din jude ul Constan a): *un uluc – dou uluci* (ALRR – *Muntenia i Dobrogea*, vol. II, h. 188 MN); 3. multe dintre cuvintele avute în vedere, prezente ca variante sub substantive de genul neutru, cu pluralul în *-e* sau *-uri*, au, în paralel, i forme feminine, cu pluralul în *-e*, *-i* sau *-uri*: *otinc – otince/otincuri/otinci* i *otinc – otince/otinci* sau sunt ele însele variante ale unor substantive feminine cu statut morfologic asem n tor cu al celor de mai sus: *cr can – cr canel/ cr c ni (cr cani)* i *cr can – cr canel/ cr c ni (cr cani)*; 4. unele dintre aceste substantive se comport întocmai ca femininele, în sensul c pluralul este marcat i prin alternan e vocalice de tipul [á] ~ [Š]: *co ar – co ri, cr can – cr c ni, tr gaci – tr g ci*; 5. o tr s tur comun acestor substantive este existen a unei variante feminine reale sau poten iale ca factor activ în dinamica procesului de încruci are a formelor i de redistribuire a lor.

A adar, revenind, dup p rerea noastr devine clar c fenomenul nu poate fi separat de substantivele feminine, care, de i constituie „fermentul” i agentul modific rii, nu sunt totdeauna evidente. Putem afirma c , f r s fie atestat întotdeauna varianta feminin , pluralele neutre, prin specificul desinen ei lor, constituie o premis suficient pentru interpretare, dar i pentru confuzie: *furcheci* s.n. „furc mare, cu coad lung i coarne de fier”, cu pluralul normal *furchece*, este atestat cu form de plural omonim cu cea de singular, pentru c *furchece*, prin corelare cu *furc* , a creat posibilitatea identific rii cu un feminin i a cre rii pluralului corespunz tor, ata at îns singularului primordial *furcheci*.

Similitudinea proceselor i a fenomenelor de extindere a unei desinen e de la neutre la feminine i invers, de la feminine la neutre

este evident. Cu alte cuvinte, așa cum folosirea desinenței de plural *-uri* la genul feminin „nu este străină de faptul că unele substantive feminine au sau au avut variante de genul neutru” (Avram 2003–2004, p. 68), tot așa credem că extinderea desinenței de plural *-i* la neutre nu este străină de faptul că multe dintre neutrele la care ne referim au și forme feminine.

Din cele prezentate, se poate constata că, în general, variantele de substantive neutre cu pluralul în *-i*, prin comparație cu cele în *-e* sau în *-uri*, au, ca și în limba veche, cele mai puține ocurențe, ceea ce ar putea constitui o dovadă a faptului că inovația, atestată încă din secolul al XVI-lea, a evoluat destul de puțin. Ritmul lent al procesului se poate explica prin apartenența acestuia la oralitate, ceea ce conferă anse reduse de impunere, în absența suportului cultural din partea limbii literare/standard.

În privința caracterului dialectal sudic (muntenesc) al inovației, ni se pare important de remarcat că majoritatea atestărilor din limba veche provin din această arie: din cele 24 de semnalări ale lui Ov. Densusianu, 13 sunt din scrierile lui Coresi.

O atenție deosebită s-a acordat corespondențelor sinonimice, astfel încât, pe lângă caracterul lexical, semantic, lucrarea oferă o privire onomasiologică asupra lexicului actual al graiurilor sudice. O serie de noțiuni prezintă o bogăție sinonimică surprinzătoare, întâlnindu-se termeni pentru care numărul sinonimelor trece de 50 (cf. **alcă 8°** „schimb toare la plug, cu ajutorul creia se reglează adâncimea brazdei”, cu 55 de sinonime, sau **amnăr 9°** „clin de teren rmas nearat între brazde sau la capătul ogorului”, cu 65 de sinonime¹).

Stabilirea lanțurilor sinonimice s-a dovedit, adeseori, dificil. Dificultățile privesc aspecte diverse, începând cu faptul că sinonimie perfectă nu există, că, de multe ori, cu cât sinonimia este privită din perspectiva unui teritoriu mai întins, cu diverse particularități etnografice, geografice, economice etc., cu atât crește caracterul relativ al sinonimelor. Astfel, de exemplu, seriile sinonimice referitoare la de-

¹ Dintr-o eroare, pentru care ne cerem scuze, în *Introducere* la dicționar (p. XXIII) s-a estimat numărul sinonimelor pentru **amnăr 9°** la 70.

numirile diverselor forme de relief („deal”, „movil ”) prezint anumite nuan e care difer în func ie de perspectiva zonei de câmpie sau a celei de munte ori de deal.

În concluzie, se impune sublinierea importan ei DGS atât pentru individualizarea mai pregnant a fizionomiei lexicale a graiurilor dacoromâne sudice, cât i pentru completarea, îmbog irea i rafinarea corpusului de material care urmeaz a sta la baza elabor rii viitorului *Dic ionar tezaur al limbii române*.

BIBLIOGRAFIE

- ALRR – *Muntenia i Dobrogea* = Teofil Teaha, Mihai Con iu, Ion Ionic , Paul L z rescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia i Dobrogea*, vol. II, Bucure ti, Editura Academiei Române, 1996.
- AUI = „Analele tiin ifice ale Universit ii «Al. I. Cuza» din Ia i”, serie nou .
- Avram 2003–2004 = Mioara Avram, *Despre desinen a -uri la substantivele feminine*, în *Studia linguistica et philologica in honorem D. Irimia*, în AUI, XLIX–L, 2003–2004, p. 63–70, republicat în idem, *Studii de morfologie a limbii române*, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2005, p. 111–120.
- Brâncu 1973 = Grigore Brâncu , *Graiul din Muntenia* (Descriere pe baza materialului din volumul *Opincaru*, de Gr. M. Jipescu), în LR, XXII, nr. 1, p. 37–44, republicat în idem, *Studii de istorie a limbii române*, vol. II, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2008, p. 100–107.
- Densusianu 1961 = Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, edi ie îngrijit de J. Byck, vol. II, Bucure ti, Editura tiin ific , 1961.
- DGS = Ion Ionic , Maria Marin (coord.), Anca Marinescu, Iulia M rg rit, Teofil Teaha, *Dic ionarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. I. *Literele A–C*, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2009.
- Gl. Dobr. = Paul L z rescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pan i Nicolae Saramandu, *Texte dialectale i glosar. Dobrogea*, de Bucure ti, Editura Academiei R.S.R., 1987, p. 477–686.
- Gl. Munt. = Maria Marin, Iulia M rg rit, *Glosar dialectal. Muntenia*, Bucure ti, Editura Academiei Române, 1999.
- Gl. Olt. = *Glosar dialectal. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul L z rescu, Nicolae Saramandu i Magdalena Vulpe, Bucure ti, Editura Academiei R.P.R., 1967.
- Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba român contemporan* , edi ia a II-a, Bucure ti, Editura Ministerului Învântului, 1956.
- Marin 2008 = Maria Marin, *Câteva observa ii etimologice*, în FD, XXVII, p. 177–181.

- Marin 2009 = Maria Marin, *Importan a formelor de plural în filia ia unor cuvinte*, în *Lucr rile celui de-al XIII-lea Simpozion Interna ional de Dialectologie, Baia Mare, 19–21 septembrie 2008*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 219–225.
- Marin 2010 = Maria Marin, *Despre desinen a -i la substantivele neutre în graiurile muntene ti*, în Gh. Chivu, Oana U -B rbulescu (eds.), *Studii de limba român . Omagiu profesorului Gr. Brâncu*, Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti, 2010, p. 135–144.

SOME FEATURES OF A DIALECTAL DICTIONARY (Abstract)

The author presents a few remarks concerning certain features of *The Dictionary of the South Daco-Romanian Idioms [Dic ionarul graiurilor dacoromâne sudice]* (DGS), by Ion Ionic , Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia M rg rit, Teofil Teaha, which the first volume appeared in 2009 (letters A–C), the second one is to be published in 2010 (letters D–O) and the last one will be printed in 2011. The dictionary exploits the lexical material from Oltenia, Muntenia, Dobrogea, existing in dialectal archives of the Institute of Linguistics „Iorgu Iordan–Al. Rosetti”. Without being an exhaustive work on the Muntenian type idioms of Daco-Romanian, it contains only a „section” of their evolution, catching the struggles, the hesitations, the searches, but also the spontaneous creativity specific to oral language version. The richness and the variety of dialectal vocabulary included in this work, offer, among others, new possibilities of interpretation, different from the ones from general dictionaries of Romanian language, new etymological solutions, but also important suggestions of morphological nature. Of the latter, the author insists on a new ending, in *-i*, for nouns of neuter gender, generated by the formal similarities between the neuter and feminine nouns. It is also highlighted the onomasiologic aspect of DGS, given by the consistent settlement of synonymic correspondences between the terms included in the dictionary.

CUVINTE-CHEIE: *dic ionar dialectal, tr s turi ale lexicului dialectal, solu ii i sugestii etimologice, aspecte onomasiologice.*

KEYWORDS: *dialectal dictionary, features of the dialectal vocabulary, etymological solutions and suggestions, onomasiologic aspects.*

*Institutul de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
050711 Bucure ti, Calea 13 Septembrie, 13
dialectologie@yahoo.com*